

Weil man jedoch an Seiten belobter Mauthadministration, wegen eintretenden solchen künftigen Fällen eine etwelche Belehrung zu erhalten wünscht, um auch sich keiner Verantwortung auszusetzen; So wiederholt Unterzeichneter seine obige gehorsamste Bitte.

Wien, den 30. August 1785

Royss

FATA MÁRTA (Tübingen)

Egy Széchényi Könyvtárba került hungarikumról: a Zittau'sches Monatliches Tagebuch 1816-os évfolyama. Az Országos Széchényi Könyvtár a Studio Antikvárium 2004. december 2-ai árverésén egy kevésbé ismert német havilap 1816-os évfolyamához jutott hozzá. Ez a kötet azért is egyedülállóan érdekes és értékes számunkra, mert minden számának illusztrációjaként egy, korábban a török elleni háborúkkal kapcsolatba került magyarországi város látképe szerepel. A rézkarcokon a városkép alatt allegorikus jelenet, és a jelenetet illusztráló aufklärista szellemben íródott versek, valamint egy-egy német család címere látható. A verseket is valószínűleg a lap kiadója, Grohmann írta, mint ahogy az újévet köszöntő verset is.

A nyolcadrét alakú folyóirat teljes címe *Königl[ich] Sächs[isches] privi[legiertes!] Zittau'sches Monatliches Tagebuch der neuesten in- und ausländischen Begebenheiten, mit Kupfern*. Zittau (Zitawa) Szászországban, a cseh és sziléziai határ közelében található kisváros, fontos közlekedési csomópont, mely eredetileg Csehországhoz tartozott, a németek 1238-ban telepedtek itt meg. A napóleoni háborúkat győztesen lezáró bécsi kongresszus (1814–1815) utáni helyzetben a Német-római Szent Birodalom helyébe lépett Német Szövetséget (Deutscher Bund) 38 állam laza társulása alkotta, amelyben az eltérő fejlettségi szinten álló tartományok regionális hatalma meglehetősen megerősödött, miközben Poroszország egyre inkább vezető szerepre tett szert. A sajtó helyzete is eltérő volt az egyes tartományokban. Szászországban engedély nélkül semmi nem jelenhetett meg nyomtatásban. A politikai-történeti-földrajzi témájú írások, valamint a folyóiratok és hetilapok 1788 utáni időszakokra vonatkozó írásainak ellenőrzésére cenzort rendeltek Lipcsébe. Minden más egyébként szabadon megjelenhetett a Szász királyságban.¹

A *Privileg[irtes] Zittauesches Historisches, Topographisches, Biographisches monatliches Tagebuch der neuesten in- und ausländischen Begebenheiten und Anmerkungen. Mit Kupfern* – mert a 18. században még ezzel a címmel jelent meg – kiadója 1788-ban Jacob Friedrich Neumann volt, 1798-tól Gotthelf Benjamin Flaschner. A folyóirat kiadója 1813-tól kezdve Karl Gottfried Grohmann (1772–1832) ügyvéd és zittauai képviselő, néhány történeti témájú szépirodalmi munka szerzője.² A *Monatsblatt* 1816-os évfolyama J. G. Seyfert nyomdájában nyomtatott Zittauban. 1832, Karl Gottfried Grohmann halála után fia, Oskar Julius adta ki a lapot egészen 1875-ig a Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek (Drezda) katalógusa szerint. A könyvtár katalógusa alapján tehát egy igen hosszú életű (1731–1875) folyóiratról van szó, s mi ennek csak töredékéről, mindössze egy évről alkothatunk képet, így a folyóirat egészének ismerete nélkül minden a következőkben mondandó csak az általunk látott évfolyamra vonatkozik. Mint tudjuk, a folyóiratok életük során rendkívül sok változáson mennek keresztül a szerkesztők koncepciója, illetve a periodikum megjelentetését finanszírozó(k) anyagi helyzete miatt; a folyóirat történetének alakulását azonban sajnos nem áll módunkban teljességében áttekinteni.

¹ KOSZYK, Kurt: *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert. Teil II*. Berlin, 1966. 39.

² R. M.: *Grohmann, Karl Gottfried*. In: *Deutsches Literatur-Lexikon*. Bern u. München, 1978. Bd. 6, 851.

A *Monatsblatt* típusát tekintve azon helyi érdeklődést kielégítő történeti-politikai havilapok sorába tartozik mint amilyenek például a bécsi *Historisch-politisches Journal* (1792), vagy az *Österreichische Monatsschrift* (1793–1794) voltak, és amelyek tartalmukban és formájukban a 18. századhoz kapcsolódtak. Ezek a lapok nem voltak mentesek a hivatalos jellegtől, vagyis volt a hivatalos kormánypolitikával kapcsolatuk.³ Ez a zittai lapra is igaznak tűnhet, erre utal a címben szereplő „privilegirtes” [ma helyesen: privilegiertes] szó, ez azoknál a lapoknál volt szokásos, amelyek hivatalos jogosultsággal bírtak a hírek közzétételére (így például a *Wiener Zeitung* és hosszú időn át a *Preßburger Zeitung* is), valamint mivel Grohmann képviselő volt és „Amts-Advocat”-ként [hivatalos ügyvéd] szerepeltette magát a címlapon. Az, hogy a folyóirat címében a „napló” (Tagebuch) szó szerepel, utalás a személyes látásmódra, az események szubjektív ismertetésére. A lap a felvilágosodás eszmeáramához csatlakozik formáját tekintve, valamint tematikájában is, a hírek, politikai események közlése, tehát a tudás közvetítése mellett ugyanis szórakoztatni is kívánt. Az ilyen típusú lapok elődjének tekinthető Christoph Martin Wieland *Der Teutsche Mercurja* (1773–1789), majd ennek folytatása, a *Der Neue Teutsche Mercur*, 1790–1810) amely megvalósította az átmenetet az irodalmi folyóirattól az új idők szempontjai szerint vezetett politikai lapig.⁴ Ha a *Mercurt* tekintjük az általános érdeklődést kielégítő, havonta megjelenő kultúrpolitikai folyóirat ideáltípusának, amely rendszeresen tájékoztatott az európai és az azon kívüli országok politikai történéseiről és e mellett szórakoztatott⁵, úgy a mi általunk ismertetett lap mindezt nem olyan magas színvonalon, nem neves munkatársakkal és egy szűkebb kör számára tette.

A *Monatsblatt* a címében feltüntetett témák mindegyikéről (földrajz, helytörténet, életrajzok, történelem) beszámolt rovataiban, a szépirodalmat a minden számban közölt versei jelentette. Első rovata az „Oestliche und südliche Kriegs- und Friedens-Nachrichten”, ezt követi a „Kriegs-Begebenheiten und militairische Anzeigen”; ezekben elsősorban a napóleoni háborúkat lezáró békekötésről, a határok átrendezéséről, igen gyakran Franciaország belpolitikai helyzetéről, a Szent Ilona szigetén lévő Napóleon hogylétéről van szó. Megemlítendő, hogy az európai országok közül a legtöbbször természetesen Franciaország szerepel, de ezen kívül még Anglia, Ausztria, Lengyelország, Oroszország, Spanyolország, Törökország, Északafrika, Észak- és Délamerika, de még Barbados is szolgáltatott témával. A közérdekű, aktuális események ismertetése után következik a „Historische, curieuse, politische Geschichte” rovat, itt kap helyet az illusztrációt szolgáló városról és a metszet első részén elhelyezett címer tulajdonosáról, a Németország legkülönfélébb rézszeiről származó családokról néhány mondat. A következő rovatban („Beförderungen und Lebensbegebenheiten”) előléptetésekről és kitüntetésekéről számol be a kiadó. Ezen kívül minden számban közöl néhány halálesetet Németország különböző vidékeiről („Merkwürdige Todesfälle”), amelyek azonban nem olyan különlegesek, és tudósít szerencsétlenségekről („Unglücksfälle”) így például tüzesetekről, vízbefúlásokról, megmagyarázhatatlan öngyilkosságokról is, tehát ez jelenti az olvasók számára az izgalmat, mai szóval a krimit, majd a természettudomány témaköréből merít a „Zeit-, Natur- und Erdbegebenheiten” címmel ellátott rovatában, végezetül a „Bekanntmachungen” rovatban a legkülönfélébb rövid híreket közli a szerkesztő, ugyanakkor itt hívja fel a figyelmet a zittai „Schöps” könyvkereskedőnél kapható új könyvekre.

Az általunk látott kötetben ábrázolt városok zöme – Belgrádot kivéve – a történelmi Magyarországhoz tartozott, sorrendben a következők szerepeltek a *Tagebuch*-ban: január: Pannonhalma (St. Martinsberg), február: [Vár]Palota, március: Füle (Filleck), április: Esztergom (Gran), május: Pest (Pesth), június: Buda (Ofen), július: Belgrád (Belgrad), augusztus: Szabács (Sabaz), szeptember:

³ ZENKER, Ernst Victor: *Geschichte der Journalistik in Österreich*. Wien, 1900. 21.

⁴ SALOMON, Ludwig: *Geschichte des Deutschen Zeitungswesens*. Bd. 1. Oldenburg u. Leipzig, 1906. 204.

⁵ HAACKE, Wilmont: *Die Zeitschrift – Schrift der Zeit*. Essen, 1961. 92–104.

Vác (Waitzen), október: Tokaj (Tokai), november: [Nagy]Kanizsa (Canischa), december: Szigetvár (Sigeth). A kiadó a városok bemutatásakor közli, hol fekszik a település, milyen nagyobb város, illetve folyó van a közelében; a leírások zöme a török elleni háborúkat idézi fel, említésre kerül ha a városokban erődítmény is van. Mindössze Esztergom, Vác, valamint Pest és Buda leírásában találhatók kapcsolódási pontok a jelenhez; a közreadó közli a városok lakosainak és házainak számát, néhány fontosabb intézmény, iskola nevét, megemlíti néhány szép épületet, a fontosabb iparágakat, vásárokat. Esztergom kapcsán kiemeli, hogy érseki székhely, valamint, hogy a dómban van Szent István, az első magyar király nyughelye. Vác püspöki székhely, itt található a szeminárium, a Ludovica Akadémia, piarista gimnázium, egy siketnéma-intézet, megemlíti a szőlőtermesztést és az állatvásárokat. Tokaj esetében természetesen a szőlőtermesztéséről és a kiváló boráról ír. Pesten szól még az egyetemről, a botanikus kertről, az egyetem természettudományos és művészeti gyűjteményéről és könyvtáráról, valamint a „főtemplomról”, ahol a királyokat koronázták. Buda esetében szerepel az a téves megállapítás, hogy Buda „Buda királyság” fővárosa, itt is közli a lakosok és házak számát, fontosnak tartja kiemelni a város szőlőtermesztését, kitér a várost ért katasztrófák közül az 1810-es nagy tűvészre és az 1710-es pestisjárványra. A szerző megemlíti még a várat, ahol a koronát őrzik, az arzenált, a piarista gimnáziumot, egyéb más gimnáziumokat és a csillagvizsgálót. Ezen kívül szól a román és a szerb könyvnyomdáról.

A címlap előzekéül bekötött városképek a lap historizáló tematikájához kapcsolódnak, funkciójuk kizárólag a díszítés, a lap aktuális tartalmához semmiképp sem köthetőek. A magyar városképeket előszeretettel használták fel ilyen célokra a kiadók, s a városok zöménél a törökök elleni harcok említése, Magyarországra mint a keresztény Európa védelmezőjére való utalásként fogható fel. A rézkarcok alsó felén a 16. századtól kezdve rendkívül elterjedt emblematikus irodalom hagyományait követve, amelyben a kép és a szöveg együtt értelmezendő, van egy kis – legtöbbször – állatokat ábrázoló jelenet, (tanmese), s a humoros versike az ábrázolt magatartásformát, illetve bölcs mondást magyarázza, ezen kívül a metszetek alsó részén található még egy német család címere. Az első, hazaszeretetre buzdító első szám címlapján a felvilágosodás szellemében a három társadalmi réteget (katona, pap, polgár) képviselő alak látható esküre emelt kézzel a haza oltára előtt, annak másik oldalán a koszorús női alak Németország allegóriája. A címerekről is elmondható, hogy semmi közvetlen kapcsolatuk sem a városképpel, sem a folyóirat aktuális tartalmával, ezek is a historizálás, a történelem iránti érdeklődés felkeltését szolgálják, de felmerül annak lehetősége, hogy az említett családok szponzorálták a lapot.

A drezdai Städtische Landesbibliothek- Staats- und Universitätsbibliothek szíves közlése alapján tudunk a folyóirat 1817-es évében megjelent más magyar városok (január: Kassa, február: Eger, március: Szolnok, április: Hatvan, május: Székesfehérvár, június: Nagyvárad, július: Gyula) ábrázolásáról; irodalomból ismert még Párkányé is.⁶ Drezdában, ahol tudomásunk szerint a folyóirat teljes sorozata megtalálható – az 1815-ös évben megjelent még Győr és Pápa képe is. A magyar városokról szóló eddig megjelent munkák nem hozzák a metszeteket semmilyen kapcsolatba a folyóirattal. Egyedül Buda és Pest ábrázolásáról tudható, hogy Sigmund Birken „Der Donau Strand...” (Nürnberg, 1886) című több kiadást megért művében szereplő metszetek kompozíciójának kettéosztásából keletkezett.⁷ Sajnos a német sajtótörténetek (Salomon, Koszyk) sem tesznek említést a bár hosszú időn keresztül létező, de igen korlátozott érdeklődésre számot tartó *Königl[ich] Säch[sisches] privi[egirtes!] Zittau'sches Monatl[iches] Tageb[uch]*ról.

⁶ SZALAI Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszeteiken. 1515–1800.* Bp. 2001. 306–309. tábla.

⁷ RÓZSA György: *Budapest régi látképei.* 2. kiad. Bp. 2000. 87 (Buda). és 92 (Pest). Klaus Stopp a rézkarcot kapcsolatba hozta a folyóirattal, de a magyar vonatkozású lapok megjelenését tévesen a 18. századra teszi. In: RÓZSA: *i. m.* 117, 119.

A folyóiratból csak egyes magyar városok kivágottrézkarcai szerepelnek magyarországi gyűjteményekben, alkotójuk nevérol nem tudunk semmit, eddig megjelenésük helye is ismeretlen volt. A hungarika-kutatást új adatokkal gazdagítja a *Tagebuch* most magyar közgyűjteménybe került egyetlen, 1816-os évfolyama. Ezen kívül forrásul szolgálhat a művészettörténészek, illetve a helytörténészek számára is. A *Privilegirtes Zittau'sches topographisches, biographisch-historisches monatliches Tage-Buchot* magyar vonatkozásai miatt mindenképpen érdemes lenne részletesen feldolgozni.

RÓZSA MÁRIA

Ein Beiblatt des Pester Lloyd: die Ungarische Illustrierte Zeitung. 1. Ausgangspunkt der Forschung. Max Nordaus *Erinnerungen* ließen bisher vermuten, dass der spätere Kulturkritiker, Arzt und Zionist während seiner Pester Jahre (1849–1880) journalistisch ein Jahrzehnt lang im Dienste des *Pester Lloyd* (1867–1876) stand und nach dem endgültigen Bruch mit dem Chefredakteur Max Falk zum *Neuen Pester Journal* gewechselt hatte (1876–1878).¹ Auch die wichtigsten Themenkreise sind uns bekannt: Die erste Periode umfasst die Jahre zwischen 1867 und 1872 und ist trotz des großen Zeitraumes quantitativ am ertragnisärmsten; es handelt sich dabei um etwa fünf Dutzend kürzere Beiträge und Feuilletons. Ein Wendepunkt in Nordaus Publizistik trat ein, als er im Dienste des Blattes anlässlich der Wiener Weltausstellung 1873 in die Reichs- und Residenzhauptstadt entsandt wurde und das Gesichtete und Erfahrene regelmäßig in Feuilletons festhielt. In sieben Monaten meldete er sich mit ca. hundert Veröffentlichungen. Quantitativ wurde diese Zahl von Publikationen in den kommenden zwei Jahren, als sich Nordau eine europäische Bildungsreise leistete, nicht mehr überboten. Er verpflichtete sich lediglich, über die Russland-Reise von Kaiser Franz Joseph zu berichten, ansonsten schrieb er nur gelegentlich für das Blatt. Die Zahl seiner Beiträge und Feuilletons für den *Pester Lloyd* lässt sich zwischen 1867 und 1876 auf ca. 230 beziffern.

Christoph Schulte weist darauf hin, dass Nordau „in den letzten Lebensjahren des Vaters (...) als erfolgreicher, festangestellter Redakteur im Feuilleton der angesehensten deutschsprachigen Zeitung Ungarns 200 Gulden im Monat [verdiente]“.² Was unter fester Anstellung zu verstehen ist, kann anhand der Veröffentlichungen nicht verifiziert werden, denn Nordau meldete sich ausgesprochen selten in dem genannten Zeitraum; es ist anzunehmen, dass er auch redaktionsinterne Aufgaben wahrzunehmen hatte. Sein Debüt beim *Pester Lloyd* gab er am 9. November 1867 mit dem Feuilleton *Das Altarbild*; für das darauffolgende Jahr konnten nur vier Veröffentlichungen nachgewiesen werden. Im Jahre 1869 kam es zu acht, in den nächsten zwei Jahren zu jeweils sieben Publikationen, und im Jahre 1872 lassen sich über 30 Beiträge feststellen.

¹ NORDAU, Max: *Erinnerungen. Erzählt von ihm selbst und von der Gefährtin seines Lebens*, übers. v. S. O. Fangor. Leipzig, Wien, 1928. Für den *Pester Lloyd* siehe 40 und passim, für das *Neue Pester Journal* 91 und passim. Vgl. auch SCHULTE, Christoph: *Psychopathologie des Fin de siècle. Der Kulturkritiker, Arzt und Zionist Max Nordau*. Frankfurt am Main, 1997. 23 und passim. Ausführlich zu Nordaus Pester Publizistik siehe U., H.: *Max Nordaus Pester Publizistik*. Phil. Diss. Bp. 2003.

² SCHULTE (wie Anm. 1), 51.